تصوير ابو عبد الرحمن الكردي

بروانین و بیر که ینه وه

شاره هه نگ

وه رگیرانی: عه بدولکه ریم بی ئازار شیرازی

وه رگیر بو کوردی: محه مه د صالح ئیبراهیمی (شه پول)

پەرلانەی

شارەهەنگ

بەدوستی دانشمند فرزانە جناب

۱۳۷۷/۱۰/۱۶

نوسراوی: عەبدولکەریم بی‌ئازار شیرازی

وەرگێر بو کوردی: محەمەد صالح ئیبراهیمی (شه پول)

۵۰۰

این کتاب با تسهیلات مادی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی چاپ شده‌است.

دفتر نشر فرهنگ اسلامی

شاره هه نگ
نوسراوی:عه‌بدولکه‌ریم بی‌ئازار شیرازی
وه‌رگیرانی‌بوکوردی: محه‌مه‌د صالح ئیبراهیمی (شه پول)
چاپی: یه‌که‌م ۱۳۷۴
تیراژ: ۱۰ هه‌زار دانه
چاپی و بلاوه‌ی:نویسنگه‌ی به‌لاوه‌ی فه‌رهه‌نگی ئیسلامی

فروشگاه مرکزی: خیابان فردوسی، روبه‌روی فروشگاه شهر و روستا. تلفن: ۳۱۱۲۱۰۰
فروشگاه شماره یک: میدان انقلاب، بازارچه کتاب. تلفن: ۶۴۶۹۶۸۵
فروشگاه شماره دو: میدان نیاوران(شهید باهنر)، جنب مهمانسرای وزارت امور خارجه. تلفن: ۸۰۳۲۲۷۲
فروشگاه شماره سه: میدان حسن آباد، فروشگاه اتکا. تلفن: ۶۴۶۹۸۲۷

بەناوی خوای دەهندەو دڵۆفانو دڵلاوێن

بە رکولٚو سەرەتا

منی هەنگی هەنگوین جـانەوەرێکم تـوێەی مـرۆڤ لە هـەمو شـوێنێک تـێم ئەروانی زۆر جاران بەچکۆڵەو هـەروایـی ئـەمهێنیتە ژمـار بـێجگە لەهـەنگوین شوێنەورایێ ترم لێنابینی، بەڵام من ئەمرۆکە توبانگ ئەکەمە ناو پـلورەکەمـان تـا هەندێ لەنەهێنییەکانی ژییانورازی ئافەرینشمان لەنێزیکەوە بروانی.

ئەی مرۆڤ! لەتەکمنا وەرە تاپلورەکەمان بە تۆنیشـان دەیـن ...ئـەگـەرچـی شارەکەمان لەبابەت درێژیو پانییەوە لەنیو میتر تێناپەرێ بەڵام هەر ئەمشـارە بەرتەسکە ئەتخاتەسەر سورمانەوە.

گەلۆ! هەر ئەمە کە تۆ خۆت بە شەریفترینی بونەوەران ئەزانی.

ئەی مرۆڤ! لە سەرەتاوە لە بابەت ئەندازەوە بەوردی لەمشانەشەش گۆشـانە بنوارە کە چلۆن؟ لەوپەڕی پتەویدا خوشیک سازکراونو کەمیشی کەرەستە تـیدا بەکار براون.

لەم شارە هەنگەدا جۆرە رەوشتێکی بەتەکوزو ورد بۆ هەڵ سوراندن لە گـەڵ کرێکی بێ وێنەو تێکۆشـانێکی بێوچـانو بێمـاندوبون ئـەبینی، جـا ئـەگـەر لەئافەرینشی هەر یەکەمان بنواری ئەبینی کـە هـەریەکەمـان بـۆ کـاری تـایبەت خولقاوین، خوایش هەمو کەرەستەو شتو مەکی کاری بەجۆرێ شیاو پێداوین.

خولقـاندن هـەمو بـۆ ئـاگاداری خـاوەن دڵە
دڵ نـــەبێ خـــوا نـــاسینیش هـــەر نـــابەدڵە
ئەمگشتە نەخشە عەجباتەوا هەن لەبان دەرو دیوار
هـەرکە هـزر نەکاتۆ نـەخشەو وا لەبان دیـوار
ئـــاو لەبـەرد هـەل ئـەقوڵیو بـاران لە هـەور
هـــەنگوین لەهـــەنگو دوڕ لە زرێـــوار
تادا دێ ئەو دیو قسە لەچاکەو هێزی خوایە
پێشینان گوتویانە: قسە هەزارە یەکی بەکارە

سەرەتا
شارە هەنگ

ئەڵێن: هەنگی هەنگوین ساز، گیانداریکی کۆمەڵایەتی یە لە کۆمە لانی ڕێک و پێک وبەتەکۆزا ئەژی، جا بۆ ئەوەی کەچونیەتی دەرکەوتنی کۆمەڵی هە نگ بەو ڕێک وپێکیەوە تیٚ بگەین پێویستە کەوشەنی ژیانی کۆمەڵایەتی باش شی بکەینەوە. لەم بابەتەوە زۆر قسەهە یە بەڵام دوکتور «ئیکس مورتان» سنوریکی بۆ ئەم لێکوڵینەوانە داناوەو توانیویەتی کەئەم کارەپیش‌بخات وجوان شی بکاتەوە... دوکتۆر (ئەی دیمس) وای بۆ چوە کە ژیانی کۆمەڵایەتی هەنگ (ئەو گەزندەکۆمەڵایەتی یە) ئەو گەزندەیەکەلە ناو کۆمەڵێک دا ئەژی کە لە دایک وباوک‌یان: بەلانی کەمەوە، لە میٚ یەک پەیا بوە کە تۆو گەرای کردوەولەگەڵ بێچولەکانیدا یەو لەگەڵ ئەوانا ئەژی.

ئەندامانی ئەم دو نەوە یە، لەشۆینێک ولە لە ژێر بنەمیچێک، ویا خۆ خانو یەکدا، ئەژین و گەلیٚ‌ها و کاری، هەمە جۆرەشیان، لە ناودا هە یە.

خۆ ئەگەرئەم زانینە بە لامانەوە، پەسەند بیٚ و لەگە ڵیا بڕوین بۆمان دەرئەکەویٚ‌گە ئەم هەنگەکۆمەڵایەتی یە، تەمەنی دایکەکانیان، لەهەمو ئەندامی خێزانەکانیان درێژ ترە.

کەچی ئەو گەزەندانەی کەوا ژیانیکی کۆمەڵایەتیان نییە، سیٚ یەکێکیان، بەر لەوەی‌گەراکانیان، هەڵێنن و بەچکەکانیان مل قوت بکەنەوە، ئەمرن.

ئەم تەمەن درێژی دایکە، لەژیانی کۆمەڵایەتی هەنگ‌دا ئەڵێن، پەیوەندی بەوە هەیەکەهەمو هەنگی ناوشارەهەنگ لەدایکە، ئاگاداری ئەکەن وسەرگوڵی هەنگوینەکان، ئەخوا.

گۆڕانی پەروەردەکردنی هەنگ ـ هەموئەزانین لەسەرە تاوە، هەنگ «ماڵی» نەبوە وبەدەستی بەرەی ئینسان، نە ژیاوە، بەلکو لەئەشکەوت‌ولەنا و هوڵۆلایی، تاشەبەردی ناوچیاوزەردا ولەناو بۆشایی وقەڵەشی دارا، شانەی ساز کردوەوژیاوە. تاکەم کەم ئینسان پلورەی بۆمێش هەنگوین ساز کردوەو

«ماڵی» کردوه هەڵبەت‌دوای ئەوەی بەرەی مرۆڤ بایەخی هەنگوینی بۆ دەرکەوتوە.

کاتێ مرۆڤ ئەڕوانێتە مێژوی پەروەردەکردنی هەنگ لە لایەن مرۆڤەوە گۆیا لە ۱۸۵۱ زاینی دا زانایەک بە ناوی (لانکستو رۆثی) دوای سەرنج دانێ فرە، بۆی دەرکەوت، کە هەنگ‌چلۆن بەوردی، شانە دروست ئەکا بەتایبەت بەشتێکی چەسپناک کە «مێوە» دیوارەی حوجرە و هێلانەکەی‌وگەرا و هەنگوین ساز ئەکات‌ئەوە بو، ئەو زانایە، بۆ ئەوەی هەنگ‌زۆر خۆماندونەکا ولەباتی دیوارە دانان و شانەسازکردن، هات‌سنوقێکی‌تەختەی وەکوشانە بۆ هەنگ دروست‌کرد کەئیتر هەنگ خەریکی هەنگوین سازکردن بێت.

دوای ئەم زانایە (گهنوس میهرینگ) ودوای (فرازثالی) لە ساڵی ۱۸٦٥ زاینی‌دا لەمادەیەکی تایبەت‌کەوەکو مێو، نەرم‌بو بەشێوەی شانە، شانەسازیان کرد، کە کاروکۆیرەوەری کەم‌بکاتەوە و هەنگ لەباتی شانەودیوارە ولانە سازکردن هەرخەریگی هەنگوین سازکردن بێ.

ئەوانەی وا لەیەک‌شارە هەنگ‌دا واتا: لەیەک پلورەدا ئەژین ئەمانەن:

۱ـ شاژن یادایکە. ۲ـ مێ یینە، ئیشکارەکان.

۳ـ هەنگەنێرەکان.

سەرنج ڕاکێشە لەناوهەر پورەو پلورەوشارێک‌دا تەنیا یەک‌دایکە، ئەبێ هەبێ، دوشاژن‌نا بێ هەبێ ـ ئەم دایکە، لەهەمو هەنگی نا وپورە و پلورەکەدرێژ ترو گەورەترە، بەلای کەمەوە، تا چوارسال ئەژی و تەمەن ئەباتە سەر، زگی لەسکی گشت هەنگی نا وشارەکە باریک ترە، باڵەکانی ناگاتە لای چژوپاشوی. لاقی لەلاقی مێینە ئیشکارەکان، درێژە ترە، لاقەکانی چاڵی کۆکەرەوەی دەنکی، تیانییە، نەچیلە دان ونە جیکڵدانەی، هەنگوین جەمەوەکردن، وەنەلۆی بۆ دەردانی مێو هەیە پزدانیشی گەورەیە. چژی بۆگەزین و پێوەدان بە شاژنێکی ترنییە، رەنگی دایکە ئەگۆردری و دێتەسەر رەنگی هەنگی ناوشارەکەی خۆی.

۲ ـ مێ یینە ئیشکارەکان ئەمانەپزدانی چکۆڵەیان هەیەولەهی دایکە چکۆڵەترەو بۆگەرا دانان نابێ، وە بچوکترین، ئەندا مێ‌ناوشارەمێش هەنگوینن.

وەلەهەرپلورە وشارێکا چەنە هـەزارێک هـەن. بـاڵیان بـۆهەڵفرین بـەقەوەتە - هەردوپشتی قاچیان وەک، کەوچکە و سەوتە بۆدانەکۆکردنە وەی، گوڵوایە لەزگیشیان چوارلۆهەیەکە مێو دەرئـەدەن و دیـوارە شـانەی پـێی سـاز بکـەن. لەداوێنی زگیشەوە، شتێکی گەزتن «چز» هەیەکە بۆ بەرگری لەخۆیان، لەکاتی خۆیدا، بەکاری ئەبەن.

٣ـ هەنگەنێرەکان ـ ئەمانە، لەمێینیە ئیشکارەکان درشتترن ـ پاشویان، پانەو بەمو: «توک» دا پۆشراوە.

باڵەکانیان پانترو گەورەتر و پتەون، لەکاتی فرینا وێرە وگڤەی دێ. دوچـاوی زەقیان هەیە، ئامێروخوتومیان نییەکەبتوانن شیلە و شیرەی گوڵ بمژن و بـیکەنە هەنگوینهەروا لاقەکانیشیان بۆ دەنکـە تـۆی گـوڵ، کـۆکـردنەوە نـاشێ لەنـا وهەرپورە و پلورە یەکدا چەن سەت سەرێک نێرە هەنگ هەیە. لەشانەش دەرنا کەون تەنیا پاییزانکە (مێیینەکان) خۆیان گورجەوەئەکەن و نێرەکان ناچار ئەبن دەرکەون.

لێرە دا چەن پرسیار دێتەگۆڕ وەکو ئەمانە:

چ شتێک بووەتە هۆی ئەم جیاوازی یە لەناو ئـەندامـانی نـاو یـەک شـارە و پلورەهەنگا.

ئەوکارانە چلۆن لەنێوان ئەومیش هەنگوینـا نـەدا، وا دابـەش کـراوە ئـەوخو ونەریتانە چییە وادەسەلاتی بەسەر ئەمکۆمەلەیەدا هەیە ئە و زمانەچی یە وائەندامانی کۆمەڵەی هەنگی ناو پورە و پلورە قسەی پێی ئەکەن ئەم پرسیارانە و پرسیارانێ زۆر پێویستیان بەلێکۆڵینەوە و توێژانـەوەیەکـی زاف بـەرفرەهەیە بەیارمەتی یەزدان ئەکۆشین زۆر بەوردی و بەشیاوی بەپێیقورئان وەلامی ئـەم پرسیارانە بۆ ئێوە شی بکەینەوە.

ژیانی سەرنج ڕاکێشی مێش هەنگوین:

بەڕاستی مێش هەنگوین ژیانێکی سەرنج ڕاکێشی هەیە لە رابوردوا کەمتر وە ئەمڕۆکە لە سۆنگەی سەرنج دان و ورد بونەوەی هۆزانان زاف بەر فرەتر ئەم نوکتەیە چەسپاوەودیاری کراوە کە مێش هەنگوین دارای یەک ژیانی زۆر بە نەزم و پر تەکوزە، وەلە ڕوی بەرنامە و دابەش کردنی کار و بەرپرسیاری و نەزمێکی زۆر وردە وەیە، پلورە و شارە مێش هەنگوین کە پاکترین، پر تەکوزترین و پرکارو کردەوەترین شارە، شارێکە، یا شارەییکە، کە بە راوەژوی هەمو شارو گوندەکانی بەرەی مرۆڤ بێکاری و هەژاری تیا نییە و خودانی ژیار و تەمەدونێکی ورشە دارە، تاکی کە لەوەکێش و ئەرک نەناس لە شارە هەنگا، کەمتر هەیە، ئەگەر هەڵکەوێ لە دەرەوەی پلورەدا مێش هەنگوینێک لە بەرکەم تەرخەمی لە گوڵی بێن ناخۆش یا زیاناوی نیشتبێ هەر لەدەم دەروازەی پلورەکە دا بازرەسی ئەکرێ و لە زیمنی یەک موحاکەمەی سارایی دا، حوکمی نابودی بەسەرا ئەدرێ.

(میتیرلینگ) زانای ژی ناسی بلژیکی، کە زۆری سەرنجی ژیانی مێش هەنگوین داوە ولیان ڕوانیوەو لە هاتو چۆیان ورد بۆتەوە، وەلە بابەت نەزم و نیزامی سەر سوڕمانی شارە و پلورەی هەنگا ئەوا ئەنوسێ:

««مەلەکە»» یا باشتر بڵێن دایکەی ناو پلورە لەشارە و پلورەی مێش هەنگوینا ئەو جوڕەی وا ئێمە بیر ئەکەینەوە فەرمانفەرما نییە، بەڵکو ئەویش وەکو ئەوانی تر لە ناو ئەو پلورەیەدا مل کەچی نەزم و نیزام و ڕەسم و یاسایێکە. ئێمە نازانین ئەم ڕەسم و نەزم و نیزامە لەکوێ دائەنرێ، چاوە ڕوانین ڕۆژێک بتوانین پەی بەم مەبەستەبەرین و دانەری ئەم ریبازو نەزم و نیزام و ڕەسمانە بناسین و بیان زانین بەڵام ئێستا بە شێوەی ئێرەتی: (مووەقەت) بە ناوی (گیانی پلورە) یا ڕۆحی پلورە، ناوی ئەبەین!

دایکەش وەکو ئەوانی تر لەگیانی پلورە پەیرەوی ئەکا ئێمە نازانین گیانی پلورە لەکوێیە؟ وە لە کێهە شانە هەنگوین دایە؟ بەلام ئەزانین گیانی پلورە، وەکو غەریزەی پەلەوەرانی ترناچێ، وە هەر وەهاش ئەزانین، کە گیانی پلورە،

یەک خوولێ نەوینی کوێر کوێرانەی بەرەی مێش هەنگوین نییە، گیانی پلورە، ئەرک و ئەسپاردەی هەر یەک لە مێشەکانی ناو پلورە بە پێی شیاوی و کارو لێهاتوی یان دیاری ئەکا و هەر یەکەیان ئەنێرێتە بەر کارێک.

گیانی پلورە بە مێش هەنگوینە ئەندازیار و بەننا و کرێکارەکان دەستور ئەدا شانە ساز بکەن گیانی پلورە لەرۆژ و کاتێکی دیاری‌دا بەگشت هەنگەکانی ناو پلورەکە، فەرمان ئەدا کە لە پلورە بچنە دەرێ و پورە و شلغە بدەن وبۆبە دەس هێنانی هێلانەی تازەو نوێ خۆیان بدەن بە دەس رووداوەی نا دیار و خۆ بخەنە ناو دەرد و مەینەتەوە!

ئێمە ناتوانین بزانین قەوانینی شارە مێش هەنگوین لەلایەن گیانی پلورە دانراوە لەکێهەکۆری راوێژا، دەخرێتە گۆر و لێ دەبرێن بەرێوەی ببەن و کێ یە وا فەرمان ئەدا، کەلە رۆژی دیاری کراوا برۆن.

ئەرێ! لە ناو پلورەدا بەرکوڵی کۆچ کردن بۆ بەرێوە بردنی فەرمانی ئەوەی وا چارە نوسی مێش هەنگوینەکانی بە دەسەوەیە ساز و ئامادە ئەکرێ. (۳۵ و ۳٦ میش هەنگوین، نوسراوی میترلینگ)

بەلاّم ئەشێ بێژین ئەگەر ئەو زانایە لە بەر ئەوەی مێشکی بەلغی ئەنبوژەنی و ماددی بۆکشانی لێ نیشتووە، بە نا روناکی قسە لەم مەبەستە ئەکا، ئێمە بە کەمێک سەرنج دان بەرێنۆینی قورئان زۆر بە چاکی و روناکی بۆمان دەر ئەکەوێ کە ئەو هەمووە نەزم و بەرنامەیانە، لەکوێ وەیەو رێک و پێک کارەوە و فەرمان دەری ئەوانە کێیە؟!

قورئانی پیرۆز چەن بە جوانی و پڕواتایی یەوە فەرمویەتی:

(وَ اَوْحَىٰ رَبُّكَ اِلَى النَّحلِ ...)

پەروەردگارت بۆ مێش هەنگوین وەحی و ئیلهامی زاتی و غەریزی نارد.

ئالەمە تەر و پاراوتر و پڕ و وتەژی تر و گۆیاتر بە زار و زوانی هیچ کەسێکا نایە و نەش هاتووە، هەرچی لە بابەت ئەم گیان‌لە بەرە ئێسک سوک و رەزا شیرن و بەکەڵکە وە، قسە بکەین هێمان هەر کەمە بە لاّم هەر چەن قسەش بۆ پەی بردن بەگەورەیی و مەزنی پەروەردگار بۆ ئەوانەی وا خودان هرزو بیرو ئەندێشەن و

باش ئەروانن و جوان سەرنج ئەدەن و لە شت ورد ئەبنەوە و تیّ دەفكرن بـەسە. پیّشینان و تویانە: ئەوەی كەسە، قسّیك بەسە. ئـەریّ، هـەر وەكـو خـوا خـوّی فەرمویەتی : إِنّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةٍ لِقَومٍ يَتَفَكَّرُوْنْ.

لەمەدا نیشانەیەكی روناك هەیە بوّ ئەوانەی‌وا خودان هرزوبیرن‌و تیّ دەفكرن.

یەكەین زانكو و ئاخرین پیّغەمبەرە (شەپّول).

دوشەمە ۱۳۷۱/۳/٦۰ - ۲۳ رەبیع‌الاول ۱۴۱۳ - ۲۱ سپتامبر ۱۹۹۲

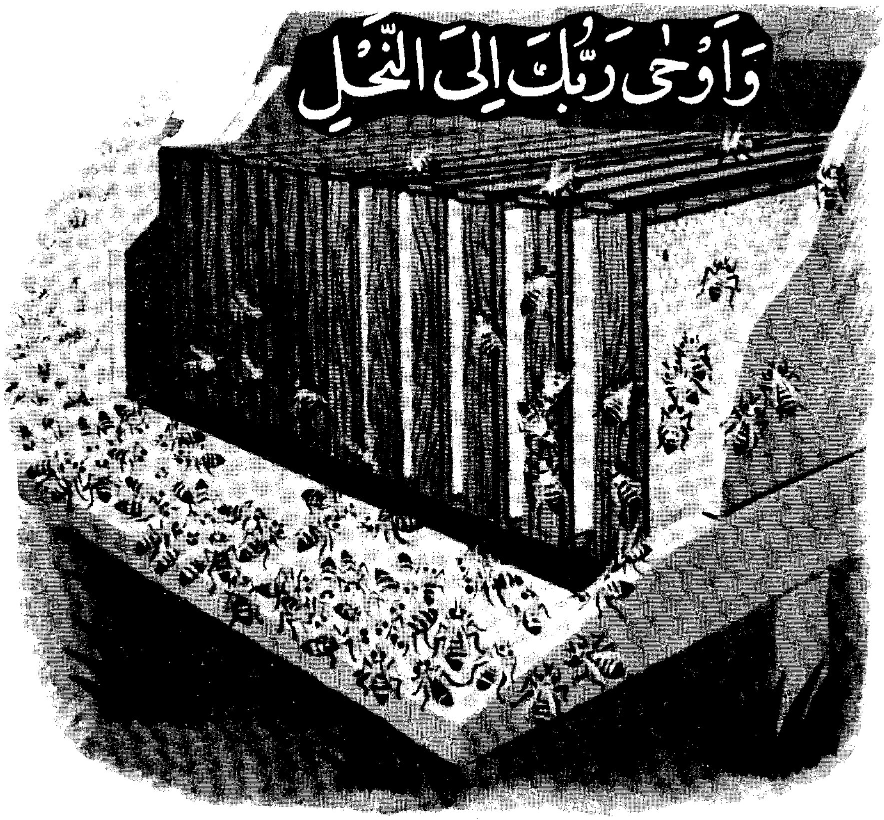

قورئان سورەتێکی بەناوی: (هەنگی،هەنگوین) تایبەت کردووە لەوا سەبارەت بەرازی ئافەرینشی ئەمجانەوەرە بەکەڵکە ئاوای فەرموە:

پەروردگارت بەهەنگی فێرکرد، وەحی و ئیلهامی زاتی خستە دەرونیەوە

بەراستی ئینسان لەراست پلورە هەنگا، سەرسام ئەمێنێ و لەخۆی ئەپرسێ: کە ئایا ئەمهەموە رەسمو یاسا تەکوزەوۆ ردە کەلەژییانی هەنگایە، لەکوێوە سەرچاوە ئەگرێ؟

قورئان لەو ئایەتەی سەرەوە پەردەی لەرازی ئەمەبەستە هەڵداوەتەوەو فەرمویەتی: هەر ئەو خوایەی کە وەحی بۆپێغەمبەران ناردوەو پێغەمبەری مەزنی ئیسلامی پەروەردەکردوە ئەم جۆرەشانە هەنگوین سازکردنەشی بەهەنگ فێر کردوە.

أَنِ اتَّخِذِي مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا

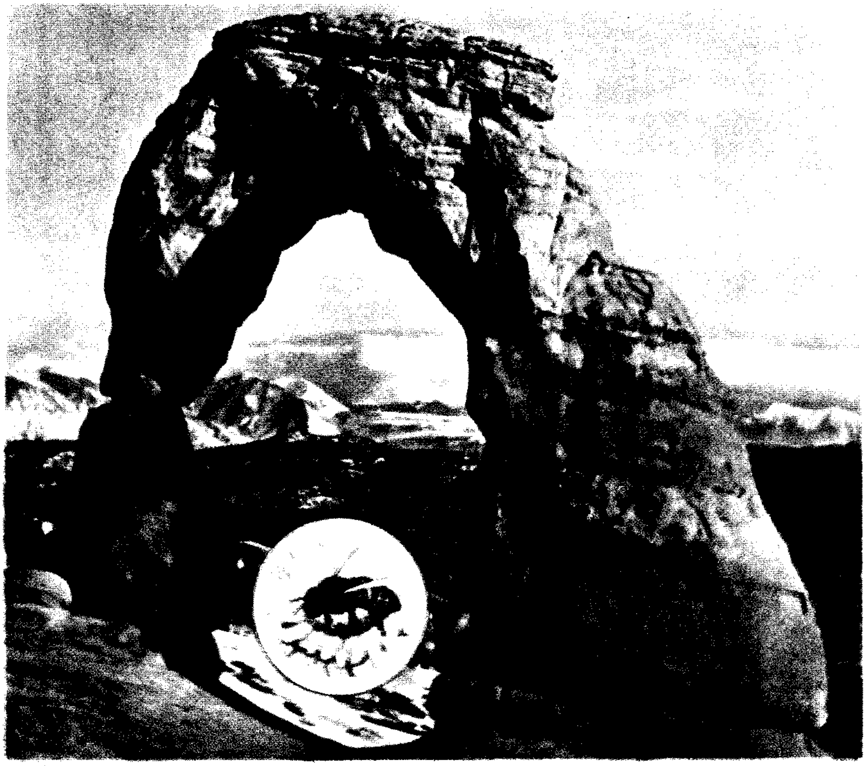

لەچیا لەناو قەڵەشتی تاشەبەردو زەردا هێلانە سازبکە

لەبەر ئەوەی کێوەکان دەستی کەمکەسی ئەگاتێ بۆبەخێوکردنو تێکۆشانی مێش هەنگوین بۆ شانە نانەوەباشن. مێش هەنگوینەکان بەفەرمانی یەزدان لەناو تاشەبەردو زەردا شانەی هەنگوین ساز ئەکەن، کە هەزاران بانو یەکمەنشوری کەسیرولوەجهی هەیە: (دیمەنزۆر).

لەپاشان بەتەکوزێکی سەرنجڕاکێش دەس ئەکەن بەژینێکی کۆمەڵایەتیو لەشیرەی گوڵوگیا، هەنگوینی شیرین، بەرهەم دێنن.

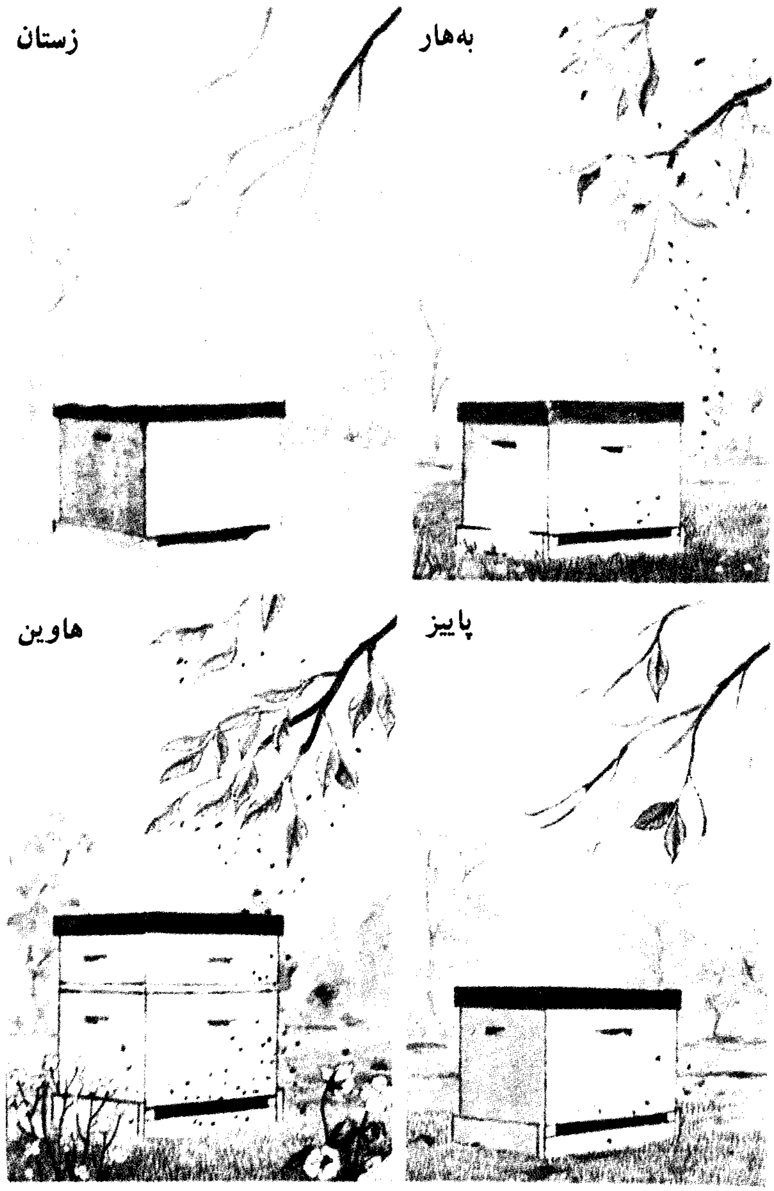

لەکاتی بەهارا کەگول زۆرو بەرهەمی هەنگوین فەرەئەبێ هەمو رۆژێ هەنگ هەزاران گەرا دائەنێو کونای شانە هەنگوینەکان لەهەنگوینو گەرا تەژی ئەبێ، ناچار هەنگەکان پلورەکە بۆبێچولەو پەرەستارەکانیان بەجێدەهێڵنو ئەکەونە شوێن مەلەکەو شاژنو کۆچ ئەکەنە جێگاییێ تر.

لەناکاو فەزای عابی رەنگی ئاسمان لەبەربزاوتنەوەی هەزاران جوتەباڵی هەنگ ئەکەوێتە تەکانو جمو جوڵ.

وه لەناو بۆشایی داریشا شانەو لانەساز بکە

ئەو هەنگانەیوا پلورەیان جێهێشتوە بگەنە هەرلقەدارێک لێی ئەنیشنەوەو پورەو شڵغە ئەدەنو هەمویان وەکو هێشتوەترێیکی گەورە ئەم لاولای مەلەکە وشاژن ئەگرن ئەنیشنە سەر یەکترین.

جاچەن هەنگ بۆجێگا دۆزینەوە بەملاولادا ئەنێرن تاجێگایەکی خونجاوو شیاو بۆ شانە دانان پەیا ئەکەنو ئەگوێزنەوە ناوی.

جار جارەش هەر ئەودارەیوا هەوەڵجار لێیهەڵ ئەنیشن بۆشایی، بۆ شانە دانان تیا هەیەو زودەس ئەکەن بەشانە دانانو لانەساز ئەکەن.

(و...له چیادا وه‌له‌ناو بۆشایی داراو له‌بن میچا(وه له‌ناو پلوره‌ی ده‌سکردا) که به‌ره‌ی مرۆڤ بۆیان سازکردون شانه‌بنێنه‌وه‌و هێلانه ساز بکه‌ن)

جار جار ئه‌وانه، وا هه‌نگ به‌خێو ئه‌که‌ن له‌کاتی خوێدا له پوره‌و شلّغه‌ی هه‌نگه‌کان به‌لقه‌داره‌وه ئاگادار ئه‌بن. زو به‌سیپالّی تایبه‌ته‌وه، ئه‌چنه لای پوره‌که، وه‌شلّغه‌که، له‌داره‌که جیا ئه‌که‌نه‌وه‌و ئه‌یان خه‌نه ناو پلوره ده‌سکرده‌کانی خۆیان‌و مێش هه‌نگوینه‌کان له ڕێگای مێویکه‌وه‌وا سازی ئه‌که‌ن ده‌س ئه‌که‌ن به‌لانه سازکردن‌و شانه‌دانیان.

تلۆز تلۆوزێکی ورشەداری پوڵەکە لەدولای زگی مێش هەنگوین هەڵئەدەن، ئەم پوڵەکەیە مێوە، بۆلانەو شانە سازی بەکاردێ.

لەکاتی هێلانەسازکردنا مێش هەنگوینەکان بەسەر قەڵاندۆشی یەکترینا، ئەرۆنە سەرێو بەدەم پێیانەوە پوڵەکەکان هەڵ ئەگرنو بەئاوی لیکی زاریان ئەیکەنە هەویرو ئەی نوسینن بەمیچی هێلانەکەوە.

کاتێ پوڵەکەی ئەم تاقمە لەهەنگەکرێکارەکان تەواو بو ئەچنو دەستەییکی تر دێنەسەر ئەوکارە، هەر بەم جۆرە دەستەی سێهەمو چارمو ...تا هێلانەو شانەکانیان بەئەندازیارێکی وردو پوختت سازئەبێ.

١

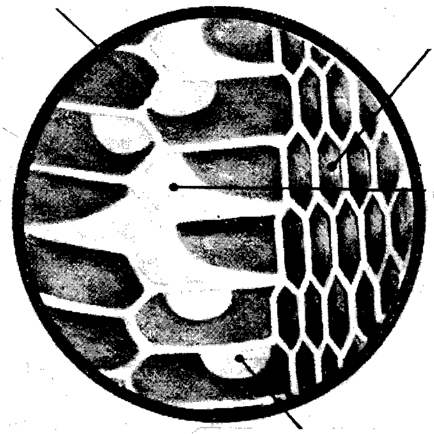

٢

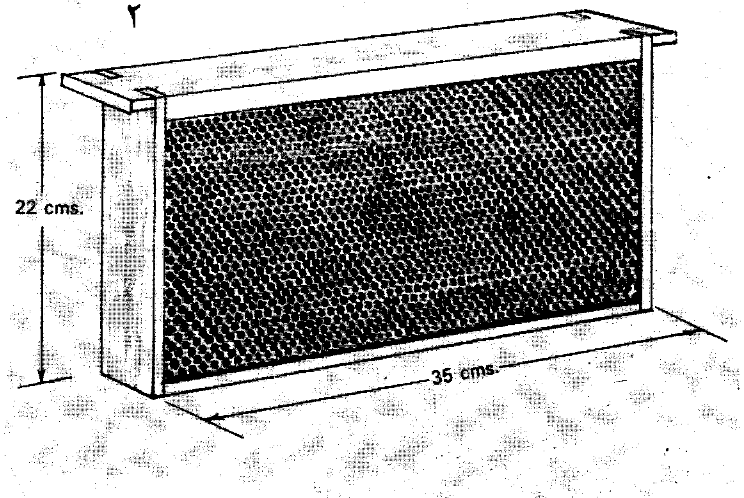

هەنگەکان شانە هەنگوینەکانیان شەش گۆشە بەتەشک و قەڵافەو ئەندازەییکی وەک یەکترین سازئەکەن، بەجۆرێکی وا زۆر پتەو بێت و کەمیش کەرەستە بەرێ.

لەوبەشەیوا ئەبێتە هێلانەو شانەی کرێکاران، ئەستورایەکی بەئەندازەی ١/٥ ئینچ ساز ئەکەن لەئاکاما لەهەر دیسیمیتری چارگۆشە ٨٥٧ هێلانە لێی سازئەبێ.

وەلەو بەشەیوا بۆ هەنگەنیرەکان هێلانەو شانە سازئەکەن ئەستورایەکی ١/٤ ئینچ ئەگرن بەجۆرێکی وا لەهەر دیسیمیتری چارگۆشە ٣٥٠ هێلانە سازئەکرێ.

١ـ النحلة تسبح لله بلغه العلم و لسان الواقع .

... ثُمَّ كُلِي مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ ...

القرآن الكريم

سا لەشیرەی هەمو جۆرە میوە (وە خونچەو گوڵو گیاییێک) بخو

تاقمێکی زاف فرە لەهەنگە کرێکارە کان ئەسپاردە یانە کەشیرەی خونچەو گوڵو گیا بێن‌خۆشە کان بگرن، کاتێ یەکێک لەوانە گەیشتەناو کولزارێک، بەرەوناو پلورە کە ئەگەرێتەوەو هەواڵ بەوانی تر ئەداو لەناکاو هەمویان بەرەو ئەوشوێنە پڕگوڵە بۆی ئەکشێن‌و دەس ئەکەن بەمژینی شیرەی گوڵو گیاوخونچەو دوای پڕ کردنی جیکڵدانیان بەرەو پلورە کانیان ئەگرینەوە.

... فَاسْلُكِي سُبُلَ رَبِّكِ ذُلُلا ...

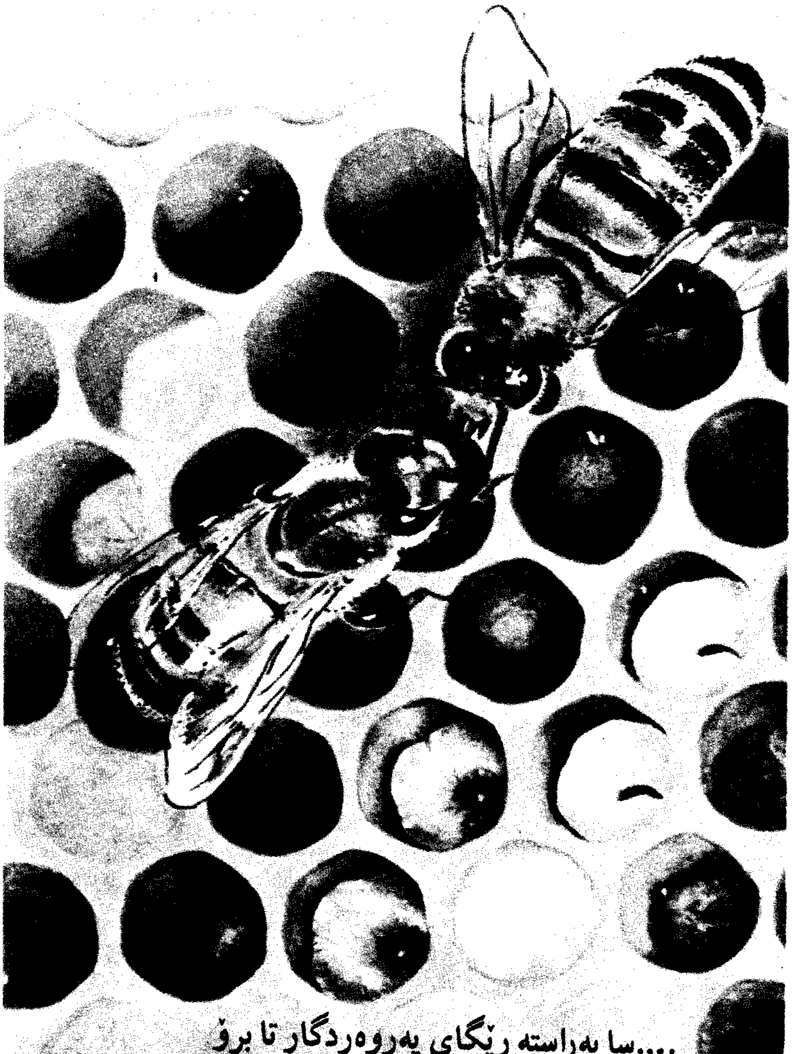

....سا بەراستە ڕێگای پەروەردگار تا برۆ

کاتێ گەیشتەوە ناوپلورەکانیان ئەوشیرنیو شیرانەیوا مژیویانە ئەیخەنە بەربەرەکان تامەئمورە باربەرەکان ئەوشیرەو شیرنیانە لەدەرونی خۆیانا بیتاوێننەوەو بیکەنە هەنگوینو ئەوسا بییان تکێننە ناو عەمبارەکانەوە.

کرێکارەکان دوای ئەوەی شیرەکانیان دایەوە، دوبارە ئەچنەوە دەشتو ئەمهاتو چۆیە هەروا بەردەوامە هۆزانوانان بەوردبونە بۆیان دەرکەوتوە کە:

هەر هەنگێک بەئەندازەی دەبەرابەر سەنگی خۆیی هەنگوین ئەباتە ناو پلورەوە، وەهەر نیوکیلو هەنگوین نەتیژەی چلهەزار جار هاتو چۆی یەک هەنگە.

يَخْرُجُ مِنْ بُطُونِهَا شَرَابٌ مُخْتَلِفٌ أَلْوَانُهُ

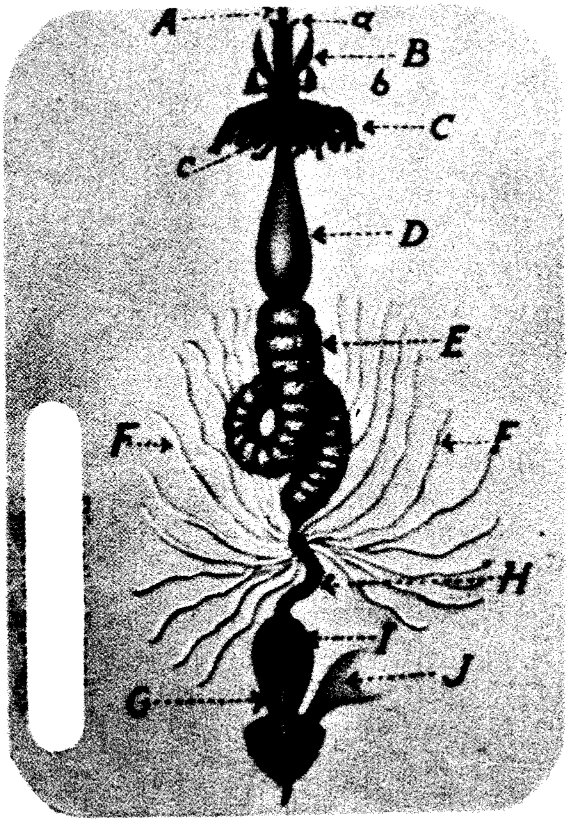

له دەرونی مێش هەنگوینا شەربەتگەلێ رەنگاو رەنگ دێتە دەرێ

خوا لەدەرونی مێش‌هەنگوینا، یەک دەزگای چکۆڵەی شیمیایی دامەزراندوە: کە لەوا زۆرێ لە(ساکارز) شیرەی هەنگوینە دەڵەمەکە، ئەبێتە قەندی ساکارتر (گلۆکز و لولز)و لەئاکاما شیرەی هەنگوینە نیوەمەیوەکە ئەبێتە هەنگوین، هەنگوینێ، بەرەنگی جیاجیا کەخێوی ئەم شتانەی خوارەوەن:

١ـ ئاو ١٥ تا ٢٥ لەسەت ٢ـ گلوکز ٧٥ لەسەت ٣ـ پروتئین ۴ـ لیباز ۵ـ خویی کانەیی (وەکو پتاسیوم، گۆگرد، کەلسیوم، سدیوم، فسفر، ئاسن و... ۶ـ ویتامینەکانی جیاجیا ٧ـ مەوادی رەنگی

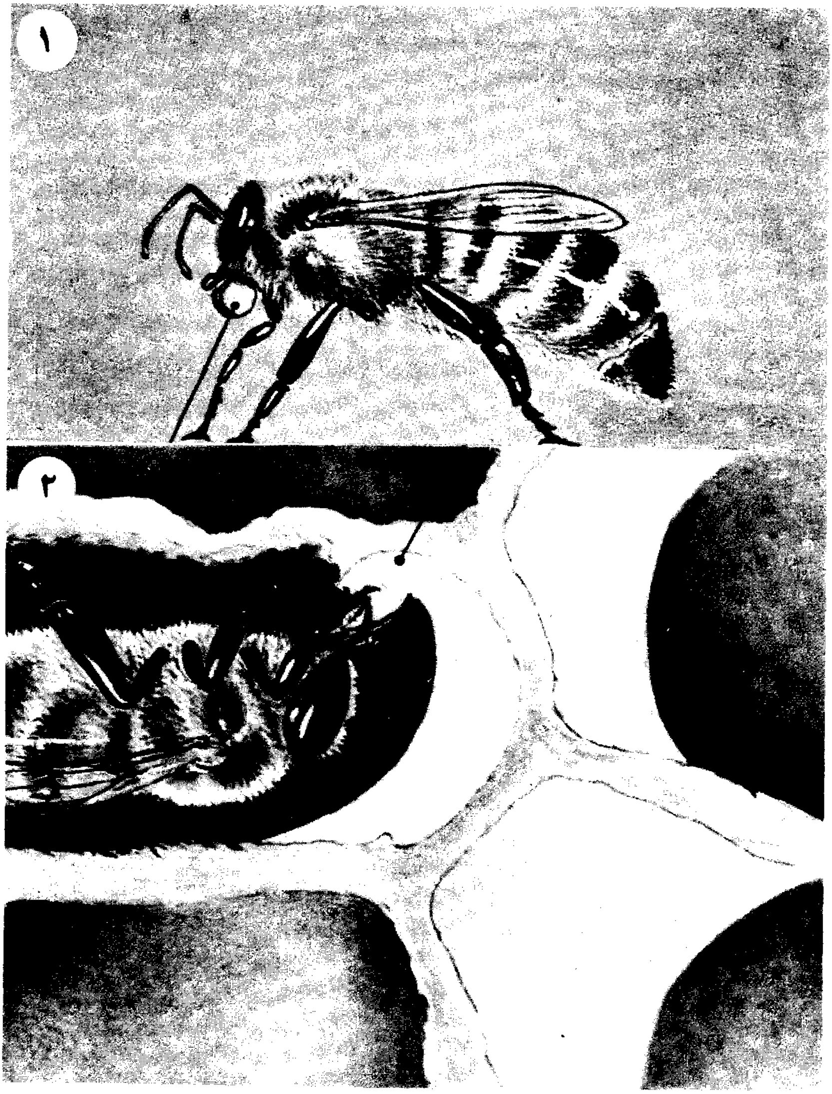

ئەوسا هەنگە هەنگوین سازەکان ئەچند ناو عەمبارەهەنگوینەکـان، وەئـەوەیوا لەدەرونی خۆیانا تاواندویانەتەوەو کردویانەتە، هەنگوین لەعەمبارەکانا، دابـینی ئەکەن.

هەر یەکە لە ئەمبارەکان کەتەژی ئەبن، هەندێ لەو هەنگانەوا ئەسپاردەیان، کە هەوای ناو پلورەو شانەکان خاوین رابگرن، بەسەر ئەمبارەکانا ئەکـەونەهەڵفرو دافرو بەباڵەتەپەی خۆیان فێنکی ئەکەنەوەو ئەوشیرە نیوە مەیوە باشتر ئەمەیێنن‌و هەنگوینەکە توندو سفت ئەکەنەوەو ئەوسا هەندێ‌کرێکار بەمیو درگانەی عەمبارە هەنگوینەکان ئەگرن.

هەنگوین دەواو دەرمانە بۆ بەرەی مرۆڤ

هەنگوین کەڵکو سودی تایبەتی دەواو دەرمـانێکی زاف‌فـرەی هـدیە وەکـو ئەمانە:

١ـ هەنگوین هەرگیز فاسدنابیٚو مێکرۆب کوژیشە ٢ـ بو هەزمی خۆراک زۆر بەکەڵکە ٣ـ جەرگی مرۆڤ جوان رائەگریٚ ٤ـ بەحـافیزەی ئینسان یارمەتی ئەدا ٥ـ مرۆڤ جوان رائەگریٚ ٦ـ نەخۆشی جەرگ، ریخۆڵە پشو سوار بون، کـەبەد، میعدە، دەمار «ئەعساب»، کەم خۆینی، وەهـەروا نـەخوشینی چـاوو چـاوئێشە شێرپەنجە (سەرەتان)ومیزو نەخوشینی ژنانیش دەرمان ئەکات.

إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ

لەكاری مێش هەنگوینا نیشانە هەیە لەسەر هەبونی پەروەردگار بۆئەوانەی وار بیرو هزر ئەکەنەوە

خونچەو گوڵو گژو گیاو داری میوە نیازیان بەگەردەییک هەیەکە هەنگ لەتەک خۆیانا ئەی هێنن و تێکەڵ:(لیفاح)ی نیوەی زیاتر لەوانە لەسۆنگەی مێش هەنگوینەوە دێتەدی.

هۆزانوانان هەستیان بەوەکردوەکە هەنگەکان لەبەرامبەری هەر پێنج تمەن هەنگوین و میویّکە بەئێمەی ئەگەیینن بەلانی کەمەوە بەئەندارەی یەک سەت تمەن لەکارو باری جوت و گادا یارمەتیما ئەدەن.

وما من دابة في الأرض ولا طائر يطير بجناحيه إلا أمم أمثالكم

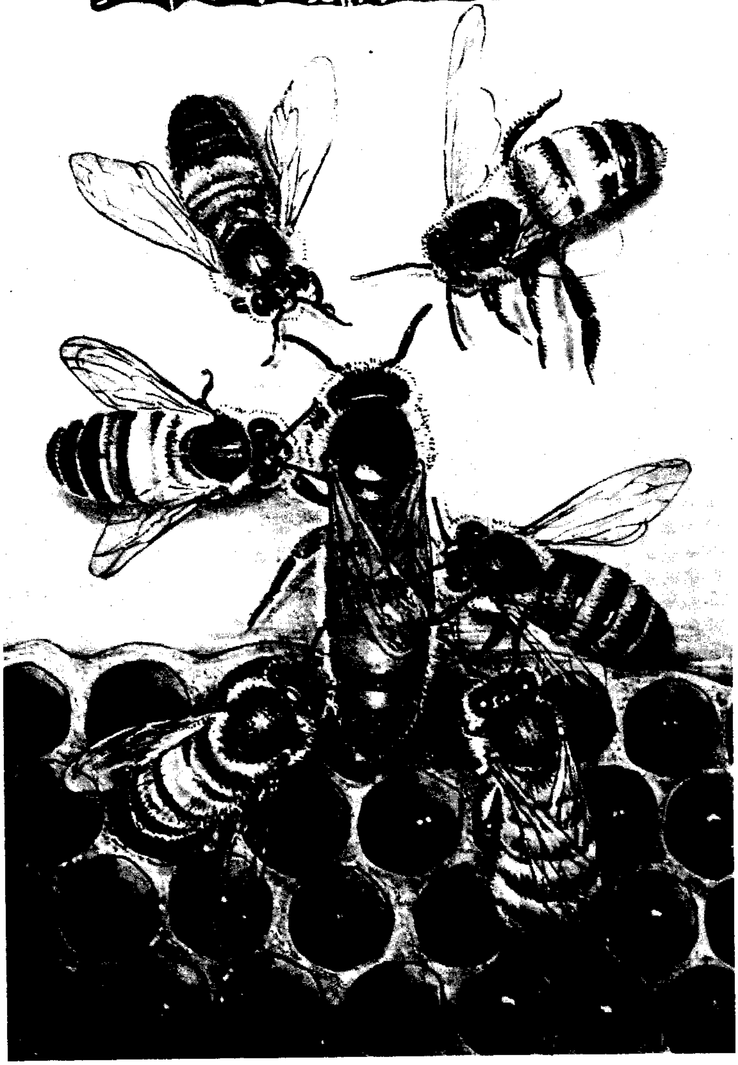

هەموخزۆک و جوڵەندەیەک لەزەویدان و هەمو پەلەوەرێک کە بەباڵەکانیان ئەفڕن
گشتیان بونەوەرێکن وەکو ئیوە

دوای چەند رۆژکە جاریٚ‌تر لە پلورەکۆنەکە دیدەنی ئەکەین ئەبینین کەگەراییٚ فرە هەڵێنراوەو پلورەکە لەبێچولەو گەرا دارماڵ‌و تەژی بوە.

وەئەوەی‌وا ئەبێتە مەلەکە هەڵیداوەو هەندیٚ پەرستار دەوریان گرتوەو چاوە دێری لێوە ئەکەن‌و خۆراکی تایبەتی بۆدێتن.

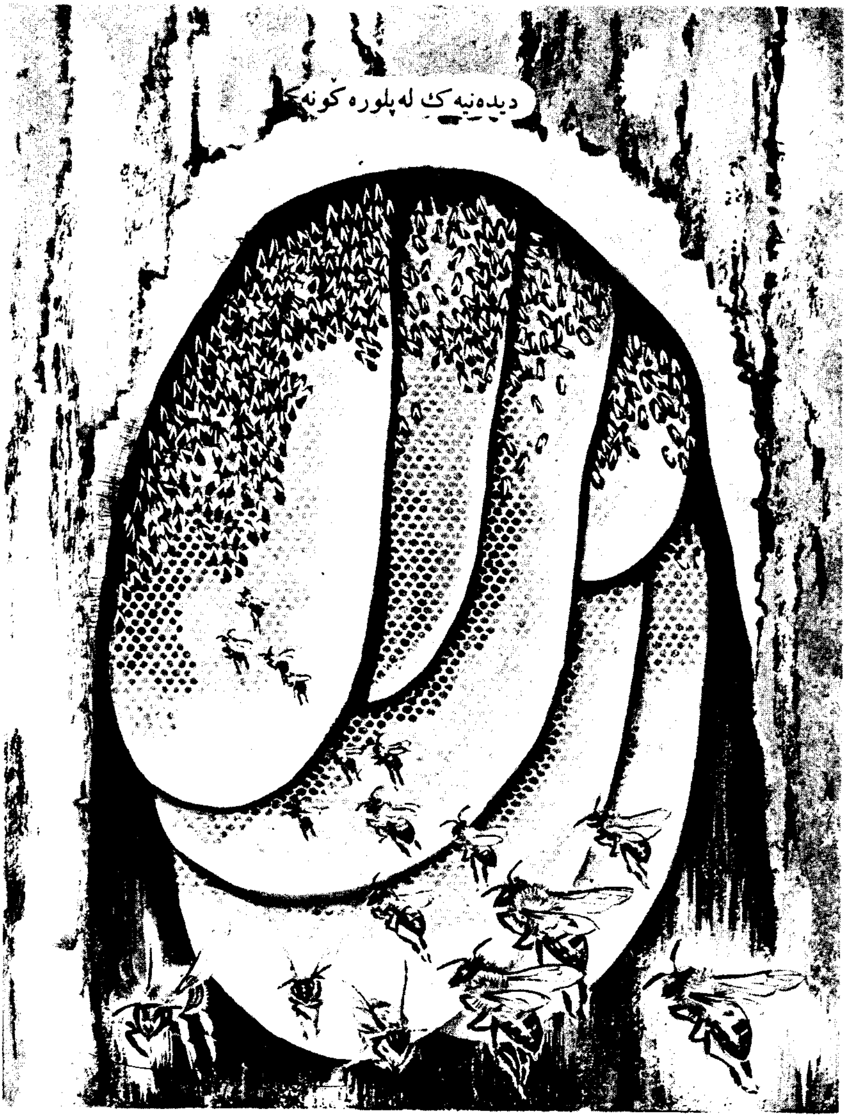

لە کاری مێش هەنگوینا نیشانە هەیە لەسەر هەبونی پەروەردگار بۆئەوانەیوار بیرو
هزر ئەکەنەوە

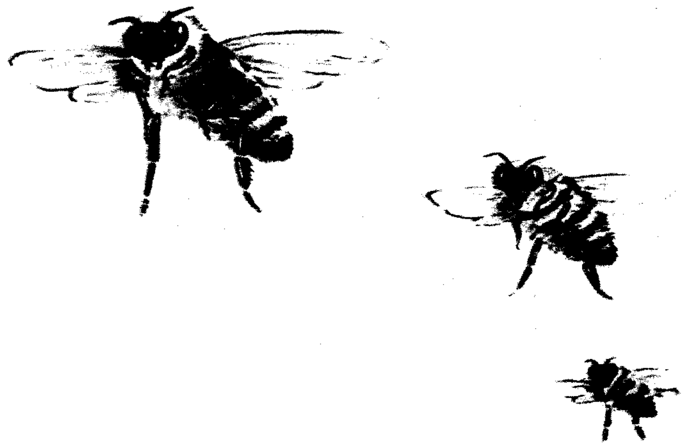

بۆ ناروانننە ئەو باڵندانەی وا لەبان سەریانەوە لەفرینان...

کاتێ مەلەکە بەتەواوەتی هەڵیدا لە رۆژی تایبەتا لەپلورە دێتەدەرێ بەهەوادا ئەفرێ و هەنگەکانی تریش ئەکەونە دوای، هەرچی مەلەکە وشاژن بەرەو ژور ئەچێ دەستەی ئەویندار کەمتر ئەبنەوە.

سەرئەنجام مەلەکە ئەونە ئەچێتە سەرەوە تالەوهەموە شازادانە، یەکێک کەلەوانی تر بەهێزتر و ئەویندارترە خۆی ئەگەیینێتە مەلەکەو تێکەڵی لەگەڵا ئەکات و ئەمرێ. وەمەلەکە دوای بوکێنی بەشادمانێکی فرەترەوە ئەگەرێتەوە ناوپلورەکەو دەس ئەکابەگەرا دانان.

گەراکان دوای چار رۆژ ئەبنە (لارو) ئەم بێچولە سپیانە کە ناتوانن خۆراک بۆ خۆیان گیربێنن، لەهەنگوینی ناو حوجرەکان کە هەنگەکرێکارەکـان بەفەرمـانی پەروەردگار بۆیان ئازوخە گردون ئەخۆنو لەماوەی ١٧ رۆژا پـر بـەحوجرەکـە ئەونەزا، ئەبن.

سەرئەنجام دوای ٢١ رۆژ ئەبنە هەنگێکی تەواو، ئەوسا سەرپۆشی درگانەی حوجرەکە ئەدڕنو دێنەدەرێ.

وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ مَرْيَمَ إِذِ انتَبَذَتْ مِنْ أَهْلِهَا مَكَانًا شَرْقِيًّا ١٧ فَاتَّخَذَتْ مِن دُونِهِم
حِجَابًا فَأَرْسَلْنَا إِلَيْهَا رُوحَنَا فَتَمَثَّلَ لَهَا بَشَرًا سَوِيًّا ١٨ قَالَتْ إِنِّي أَعُوذُ بِالرَّحْمَٰنِ مِنكَ إِن كُنتَ تَقِيًّا
قَالَ إِنَّمَا أَنَا رَسُولُ رَبِّكِ لِأَهَبَ لَكِ غُلَامًا زَكِيًّا قَالَتْ أَنَّىٰ يَكُونُ لِي غُلَامٌ وَلَمْ يَمْسَسْنِي بَشَرٌ وَلَمْ أَكُ بَغِيًّا
قَالَ كَذَٰلِكِ قَالَ رَبُّكِ هُوَ عَلَيَّ هَيِّنٌ وَلِنَجْعَلَهُ آيَةً لِّلنَّاسِ وَرَحْمَةً مِّنَّا وَكَانَ أَمْرًا مَّقْضِيًّا ٢٢ فَحَمَلَتْهُ

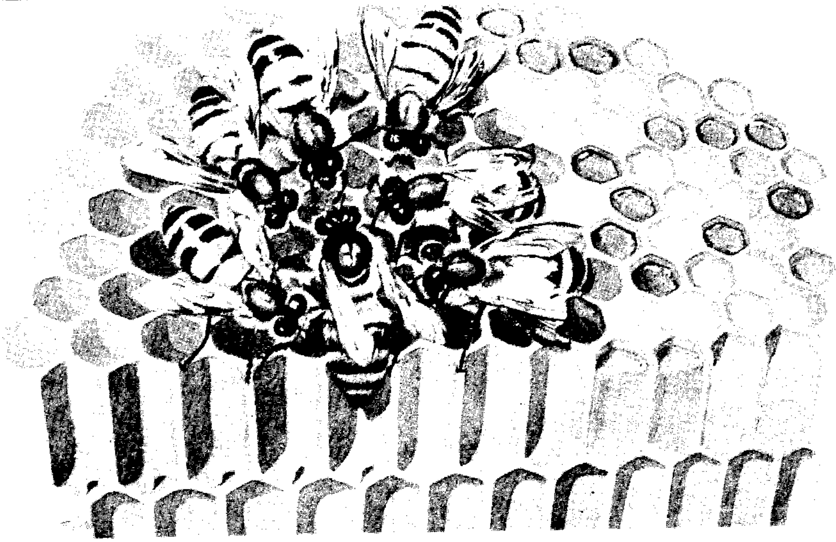

بەپێی لێکۆڵینەوەی هەنگ ناسان (مەلەکەوشاژن) بەر لەشوکردن ئەتوانێ گەرا بخات بەڵام گەرای بەر لەشوکردن ئەبنە نێرە.

لەلایەکی ترەوە ئەگەر مەلەکەوشاژن گەرای نێر بخاتەوە هەنگە کرێکارەکان کە هەمومێن و شو نەکردو ئەترسن و بەرئاوەژوی یاسای سەلێندراوی پلورە بێ ئەوەی شوبکەن دام و دەزگای گەراخستنەوەی ئەوانە قەوی و بەهێز ئەبێ و وەکو مەلەکە گەرائەخەنەوە. بەڵام ئەوانیش بێجگە لە گەرای نێرە ناتوانن گەرایێ تر دانێن.

١ـ هەنگ نوسراوی: موریس مترلینگ

وَقَالَ يَاأَيُّهَا النَّاسُ عُلِّمْنَا مَنطِقَ الطَّيْرِ

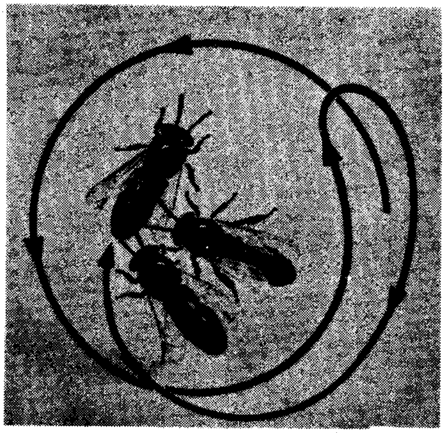

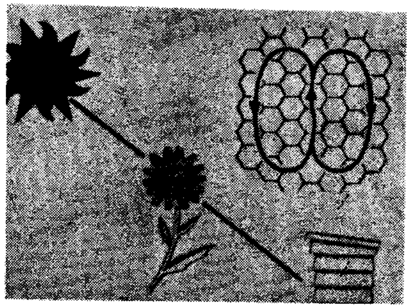

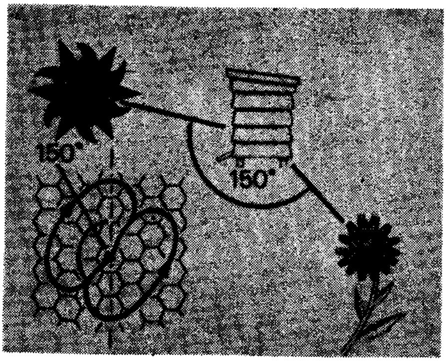

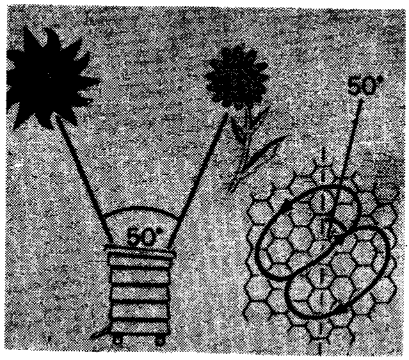

وەسلێمان وتی: ئەی خەڵکینە زمانی باڵندە بەئێمە فێرکراوە.

مێش هەنگوین خودانی زمانێکی تایبەتن کە لەسۆنگەی ئەوزمانەوە مەبەستی خۆیان بەیەکترین حاڵی ئەکەن. بۆ وێنە کاتێ یەکێک لەوانە دەسیان بگاتە ناوگوڵو گوڵزارێک ئەچنەوە ناو پلورەو بەتەکانو مانوریێ تایبەت نەتەنیا مەوداو رەخی ئەوشوێنە بەیان ئەکەن بەڵکو چلۆنایەتی ئەو جورە گوڵو گیایەش کە دۆزیویانەتەوە دیاردی بۆ ئەکەن بۆراگەیاندنی مەودایەک کە لە ٥٠ میتر کەمتر بێت جەغزێک خول ئەدەنو زیاتر لە ٥٠ میتر خولێکی ئیهتیزازی ئەدەن.

رَبُّنَا الَّذِي أَعْطَى كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ ثُمَّ هَدَى

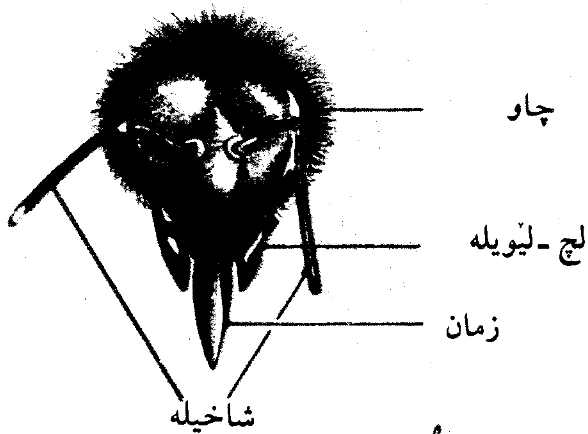

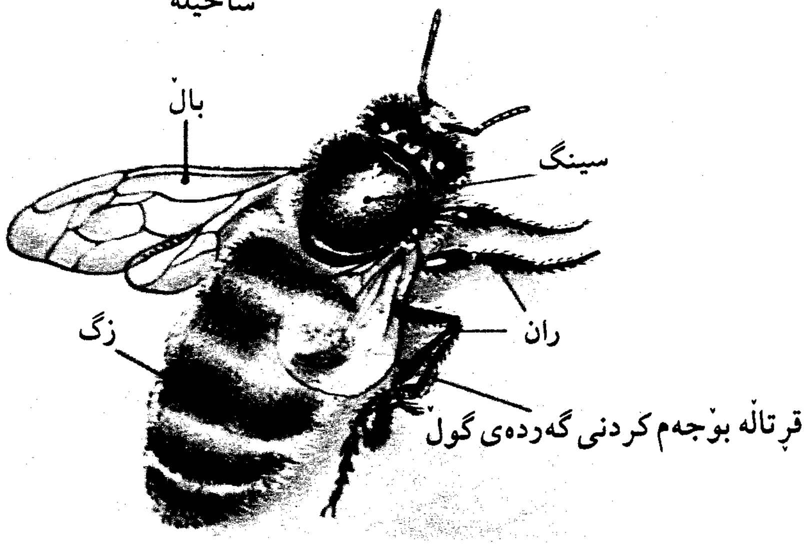

پەروەردگاری ئێمە خوایە کە پێداویست وا ئەوەی وا نیازی هەر بونەوەرێکە بەو جۆرەی واشیاوی ئافەرینشی خۆیەتی ئافەریدەی کردوەو (بە کەڵک وەرگرتن لەوە) رێگایشی نیشان داوەو هیدایەتی کردوە.

پێی هەنگی کارگەر گشت کەرستەی کاری ئەوانەی هەیە.

لەئێسکی سپی وەکو ساقی پێی بۆکۆکردنەوەی گەردەی گوڵ وەلەسیخەکهای تایبەت بوجیاکردنەوەی گەردەکانو سازکردنی گزمولەگەلێ پوڵین (کەرەستەی ناومال) وەکردنەهەویری ئەوە بەتفی لیکی دەمیو هەلچنییان کەڵک وەر ئەگـرن. وەبەو مووە زبرانەی کە هەر وەکو شانەی خوا پیٚداوی یە خۆی پاک ئەکاتەوە.

هەر زیندەوەرێک ژیانی بەئاوە

لەپلورەی هەنگا ئاو زۆر بەکاردێ. هەنگ بۆ گیرهێنانی ئاو بەرەو ئەستێرو چومەڵو چوماو ئەڕۆنو ئاو دەهێننەوە ناوپلورەو، وەکوشیرەی گوڵ بەهەنگەکانی تری ئەدەن کە ئەسپاردەیانە ئاو بەئەندازەی نیاز بەهەمولانەکانی پلورە بگەیێننو بۆ سازکردنی ژیلەو خۆراکی نایەت بەکاری بەن.

دەرسگەلیک

لەژییانی مێش هەنگوین

کونوا في الناس کالنحلة في الطیر

امام علي (ع)

مێش هەنگوین لەناو پەلەوەرانا چلۆنە

ئیوەیش لەناو بەرەی مرۆڤدا وابن.

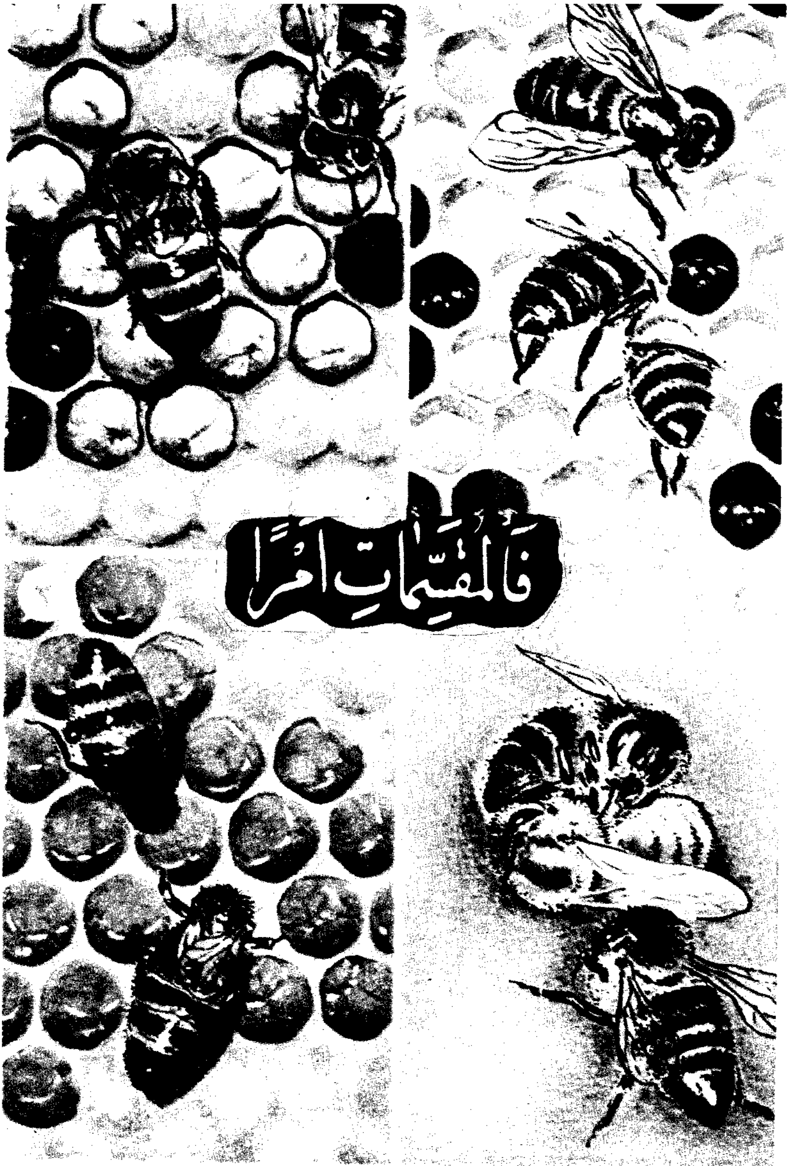

سۆیند بەوانەی کە کار دابەش ئەکەن

یەکێک لەرەمزی سەرکەوتنی هەنگ لەژییانی کۆمەلایەتی خۆیانا ئەوەیە کەلەنێوان خۆیانا کار دابەش ئەکەن هەندێ کاری ناوەوەو هەندێکیش کاری دەرەوە جێ بەجێ ئەکەن ئەونە ئەرک ناسن کەتەنانەت لەدەرەوەی پلورەش شان لەبن کار ناترازێنن.

ئێمەی بەرەی مرۆڤیش ئەبێ بۆ بەدەس هێنانی نەتیژەی باشترو زیاتر کار لەنێوان خۆمانادا بەش بکەین‌و هەریەکەمان لەریشتەو کاری پسپوری خۆمانا ئەرک ناس‌بین.

دەسی ماندو لەسەر زگی تێرە

کارو تیکوشان لەروانگای مێش‌هەنگوین شتێکی پاکەو هەنگ بۆنیازو تێربون کار ناکەن.

چونکا لەماوەیەکی کورتا ئەتوانن ئازوخەی خۆیان سازکەن بەڵاَم لەسۆنگەی ئەوین بەکار جارجارە کرێکارانی یەک پلورە چل یاپەنجا کیلو هەنگوین ئەدەن.

ئێمەی ئینسانیش ئەگەر گرینگی بەکارو تێکۆشان بدەین‌و کار بەپاکو چـاک بزانین زیاتر سەر ئەکەوین‌و پلەو پایە گیردێنین.

وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا

هەمو پێکەوە دەس بگرن بە تەنافی (پەیمانی) دین و پەراوەی خواو لێک جیا مەبنەوە.

یەکێکی تر لە نهێنییەکانی سەرکەوتنی هەنگ رۆحی یەکگرتنە کەلەنێوان ئەوانا هەیەو پێکەوە پورە ئەدەن وکۆچ ئەکەن وەبەیەکەوە هێلانەو شانە سازئەکەن و ئەچنە سەرکار ئەڵێی هەمو یەک گیان لەبەرن.

سەرکەوتنی ئیمەی مرۆڤیش لەسۆنگەی یەکیەتی و هاو دەنگییەوە دێتەدی کەوابو ئەبێ یەک گرین تاسەرکەوین و بەسەر کەندو کۆسپا زاڵ بین.

لەرەحمەت و کەرەمی خوا بێ هیوا مەبن

یەکێک لە تایبەتی یەکانی زاتی هەنگ هیواو پایەداری یە، جا لەبەر ئەمە لەشارە کۆنەکە ئەرۆنە دەرێ دەس لە هەمو شتێک ئەشۆنەوەو بەدەسی خاڵی ژینی نوێ بنیات ئەنێن.

ئەگەر کەندو کوسبێکیان بێتەرێی وەک ئەمە پلورەکەیان ئاگر بگرێ تادوا هەناسەو پشو کوڵ نادەن و هێلانە جێ ناهێڵن چونکا:

لە بێ هیوایی دا هەویا زۆرە دوای شەوی رەش رۆژە بەنۆرە

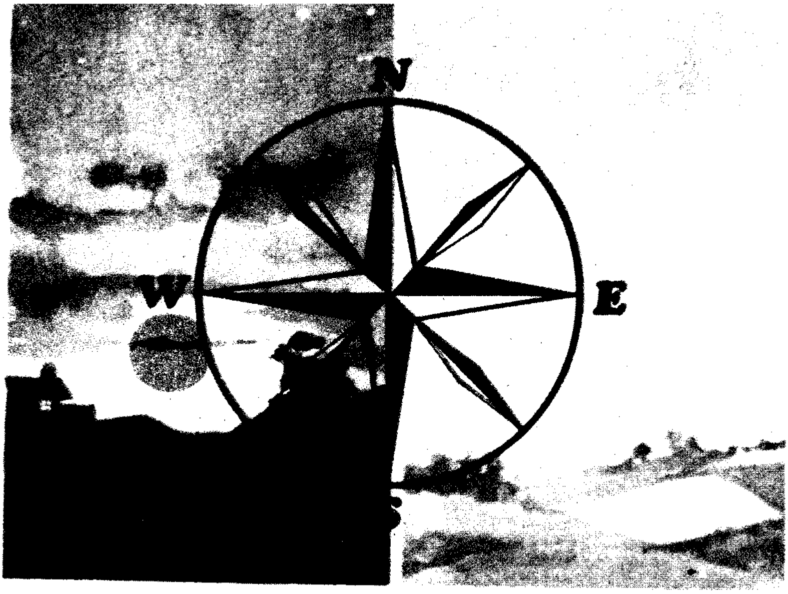

بی گۆمان لەژینی هەنگا نیشانەیەک هەیە (لەبونو هێزو دەسەلاّتی پەروەردگار بۆ مرۆڤ گەلێکوا هزرو بیر ئەکەنەوە.

سەرنج دان لەژینی سەرسام هێنەری مێشهەنگوین، کە بەوریزەپیزەوە خۆی یەک شاکاری ئافەرینشە ئێمە بۆ ناسینی خوای مەزن رێنوێنی ئەکات. چونکا هیچ خاوەن ئاوەزێک باوەر ناکات کە ئەمگشتە عەجباتی ئافەرینشە هەروا لە خۆوە بێ، یانێ:خۆکرد بێو بێهزرو بێ لێبران بێت.

وەحیی و مێش هەنگوین

وَأَوْحَىٰ رَبُّكَ إِلَى النَّحْلِ

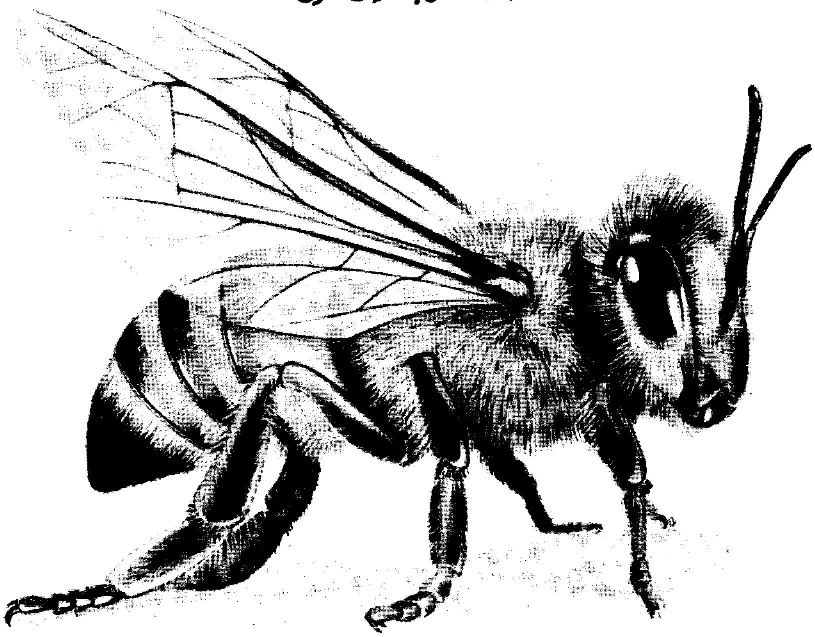

وە پەروەردگارت بەمێش هەنگوینی فێرکردو وەحی ئیلهامی زاتی خستە دەرونیەوە.

کاتێ ئەزانین کە ئەم جانەوەرە چکۆڵەیە، بێ ئەوەی لەژێر دەسی هیچ شەکر ڕێزێکا کاری کردبێ ئاوا بەرێ و جێ بۆبێتە وەستای شیرنی سازکردن، وەبی ئەوە فێرگەو زانکۆیەکی دی بێ لەپیشەی بەننایی و ئەندازیاریدا پێش هەمو بەنناو ئەندازیاران کەوتبێ، وە بێ ئەوە زانستو زانیاری کۆمەڵایەتی خوێندبێ ئاوا بەنەزمو شارستانێکی بەرزەوە، دەسی دابێتە ژینی کۆمەڵایەتی ئەکەوینە یادی پێغەمبەران کە چلۆن بێ ئەوەی چووبنە فێرگە یا زانکۆیەک لەرێگای خوا پێداوییەوە، وەلەرێگای فێر کردنو وەحی و ئیلهامی پەروەردگارەوە، خەریکی ڕێنیشاندان بەبەرەی مرۆڤ و شارستانی و ژیارو بەختەوەری و ئاکارو خەریکی رزگارکردنی ئینسان بن.

گرتمان وەحی پێغەمبەر گەنجوریش نەبێ
خۆ دیارە لەوەحی هەنگ کەمتر هەر نابێ
چونکاتێ وەحی بۆ هەنگ هاتە خوار
تێی تزا شیرنی بەکۆم بە خەروار
هەنگ فێربو مژی تێر گوڵ، کردی بەعەسەل
لە هەنگوین تەژ بو پلورە تەسەل
ئایەی (لَقَدْ كَرَّمْنا) بۆ رێز لە ئینسان
کوا وەحی ئەم پاین لە حەیوان
وەرگیراو لەشیعری مەولەوی
تەواوبو. ١٣٧١ هەتاوی

چاوە روانی چاپی پەراوەی حَيٍّ بنِ يَقْظان: (زیندوی بیدار) بن بە کوردی هەر لەم وەرگێڕە (شەپۆل).

فه رهه نگیله

WAJE	RAWET
واژه	راوه ت
ئه	ئامرازی گه یاندنی ئایه نده: (ئه خوّم، ئه نوم).
ئه رک:	پیّویستی سه رشان، کاری لازم، وه زیفه، ئه سپارده.
ئه ز:	من، ئه گه ر دیتیانم ئه زم، ئه گه ر نه یان دیم دزم (مه سه له).
ئه ستوّ:	سوکر، مل، گه ردن
ئه نزان:	مرۆڤ، ئینسان
ئه زمون:	تاقی کردنه وه، زمنای
ئه ویندارى:	دلّبون، دلّدارى، بیّدارى، ئاشقی
ئه ستیّره:	ستیّر، ستاره
ئه قلّی:	ژیرى، هوّشی، هوّش
ئه ندیّشه:	بیر، هزر، فیکر
ئه ده لیّته خوارێ:	ئه رواته خوارێ، له ریشه‌ی ده لیّنه، ده لیّن: داداں، خزینه خوارێ، کوزه که ئاو ئه ده لیّنێ، یانی نمه نمه ئاوی لێ ده چێ.

ئاسک: مامز، که ژاڵ، خه زاڵ، مامبز

ئاسکۆڵ: بێچو ئاسک، کارمامز.

ئاوابون: بزربون، له به ر چاو لاچون، غروب

ئاوه ژو: پشت و رو، ئه م دیوه و دیو، تیاچون

ئاسایی: مه عمولی.

ئاژاڵ: پاتاڵ، وڵسات، گاوگۆڵ، مه رو ماڵات، پڕ و پوش، جیلکه و چاڵ، ئاژه‌ڵ

ئامێته: تێکه ڵ، تێکلاو، لێکدراو

ئاخه وتن: قسه کردن، وتووێژ، په یوین

ئه بو هوزه یل عه لاف: له ٢٣٥ مانگی له دایک بـوه و له ٨٥٠ زاینی مردوه، بیـره وه ر، و موته که لیم ی موعته زیلی بوه، ئه فی سیفات له خوا،اِنَّ اللّٰه یَعْلَمْ و اِنَّ عِلْمه ذاته و له فه لا سیفه شوێنی وه رگرتوه.

ئه شعه ری: ئه بو حه سه ن عه لی کوری ئیسـماعیل ئه شعه ری، دژی موعته زیلـه و سه ر ده سته ی ئه شعه ریانه ؛که بڕوای وایه ئوصولی دین: ته وحـیـد، مه عـاد، نبـوّه ته، و بڕوای به قـه لب و دڵه وله ٢٦٠ له دایک بوه و له ٣٣٠ وه فـاتی کـردوه و کـتـێـبێ زۆری له پاش به جیـماوه: لومعـه، موجه ز، ئیـزاحِ بورهان، ته بینی ئوصـولی دین، ئیبانه، شه رح و ته فصیل له ره دی ئه هلی ئیفکدا.

ب:

بناغه: بنچینه ی خانو، خێم، هێم

بفه: ترس، مه ترسی، خه ته ر

به ل: جـوانی قـه د باریک، بڵینـدتر له ده ور و به ری خـۆی، مل به رز، درێژ.

به ر: میوه،
برِکه: پنجی بێستان (برِکه کاڵه‌ک).
به لاته: که لاک، منداری ئاژه ڵ.
باله: ده نگی کاریله، ئاسک، ده نگی به رخی ساوا
بێدار: نه خه وتو
بێداوی: له دوانه هاتو، بێ برِانه وه
بیره وه ران: خاوه ن بیران، زانایانی خاوه ن بیر
به له ز: خێرا
به رته سک: که م عه رز، نا به رین، مه حدود
بزۆز: بێ ئۆقره، هه ر له گه راندا، بێ ئارا و قارا، صیغه موباله غه یه.
بێ فه ر: به د فه رِ، خراپ
بزر: گوم بون، له به ر چاولاچون
بێ هیوا: هیوا برِاو، بێ هومێد
به دیهاتن: په یدا بون
به دیهێنه ر: خوا، موجِدٌ ــ ساز ده ر
به دیهاتو: په یدابو
بێ برِانه وه: بێ دوابران، بێ نیهایه ت
به ژ: ویشک، ویشکی، ویشکانی.
باو: داب و ده ستور، مه رسوم، شێوه، رمێن و ره ونه ق ـ(تیروکه وان له باو که وتوه)
باری ژیان: وه زعی ژین
بارهێنان: په روه رده کردن، عاملاندن
بوز: گونجان، مه یسه ر بون، خونجان، بوزخواردن، گونجاندن

به سه رهات: سه ر بوهوری

به خشه ر: ده هه نده، دلاّوا، دلّ لاوێن

پ

په یوین: قسه کردن، ئاخه وتن

پێل: شه پۆل، مه وج.

پێشواز: به ره و پیرچون، به پیره وه هاتن

پێ لێهه ڵێنان: به رز کردنه وه، چونه قولاّیی مه به ست، پێ له ئاش
هه ڵێنان بۆ درشت هاڕین

په له: له ز، خێرا، به پێ، ژیان زۆر به پێ به، خێرا ده روا

پۆستین: جلکی له پێست، که په نک

په رێز: جاڕ، جاره گه نمی دروێنه کراو

په رژین: شوره، هه لی کار له باره ی شتێکه وه، (نام په رژێ)
په رژان، ته نینی ده وری شتێک.

پڕ: ته ژی

په ری: حۆری، ژنی جوان و بێخه وش، پاک و له تیف

پولّ: دراو، قۆشه

پووان: سووان، هه پرون، تیاچون

پاژ: حوزء ــ پارچه، کوت، له ت، له تی

ت

ته کوز: رێک و پێک، له باروبێ که مایه سی، نه زم و ته رتیب

ته ریک: ته نیابون، گۆشه گیر

تیاچون: له ناوچون

تیا ده چێ: له ناو ده چێ

تێپه ربون: هاتن، رۆیشتن، عوبور

ته ژی: پڕ، لێواو لێو، پڕاوپڕ

تێهه ڵه نگوتن: رو به رو بون، لوت و بزوت، توش یه کترهاتن

تۆف: تۆفان، سه رما، سه خڵه ت

ته سه لسول: زاراوه ی زانستی که لامه، زنجیره.

تازه به دیهاتو: حادیس، تازه

تین: گه رما، ته وژرم

تافگه: قه ڵپه زه، هه ڵدێر، ئابشار، ئاوی به خوڕ، خوڕێن

ج

جیره: به شه نان و بژیو، موچه و به رات

جار: جێگه گه نمی دوراوه، جاڕه بی، جاره جۆ

جۆ: ده غڵی هه وا ڵی گه نم، جۆگه، جۆبار، شوێنی ئاو پێدا رۆیشتن.

جو: موسایی، جوله که

جام: کاسه، قاپ، ده فری قوڵی چکۆڵه، شوشه، ئاوێنه، جێگای من، شوێنی من، تاس.

جه واڵ: تێزی یه ک لایی

جا جم: مه وج، ته نراوێکه له خوری، نوێنی تێوه ده پێچن

جه ماد: بێ گیان

جیکه: جیوجیو، زریوه زریو، ده نگی تێکلاوی مه لانی بچوک

جه رباندن: ئه زمون، تاقی کردنه وه

جیاتی: باتی، له جیاتی، له باتی

چ

چوار چێوه: چارچێو، چاردار، چار عونصور

چت: شت، تشت، تۆکام شتت «چت له من گه‌ ره‌ که»

چنگڵه سه ره: قژن، سه ر ته پڵه‌گۆینی.

چالاک: خێرا، به له ز، به پێ

چرچ: لۆچ، ژاکاو، لۆچ به سه ریه گداهاتو، لاواز، له رز له به رسه رما یا له ترسا

چریکه: به یت و باو، داستـان: حـه مـاسی، غـه نـایی، جـه نگـی، وه ک مه م وزین، به یتی ئاوره حمان پاشا بابان، سوارۆ، شه م و شه مزین و....

چیرۆک: ئه فسانه، داستان

چز: چزوی دوپشک، زه رکه ته، قرچه ی رۆنی داغ، داغ نان به پێسته وه

چنگال: په نجه ی شێـر و پڵینگ، چنـگ، قولاپی له ئاسن، هه والّی که وچک، په نجه ی درنده

چاخ: کاو، ده م، کات، زه مان

ح

حه و جۆش: لولێنه ی مه فره ق، حه و تجۆش، ئافتاوه، مه سینه.

حه یران: ئــه وینـدار، بـه نـده وار، عـاشق، سه رلێ شـێواو، هـه وای گۆرانیه کی له مێژینه یه، کـــه زۆر به ناو بانگـه،وه ک حه یرانی مه لاکه ریم.

حه سار: حه وش، گۆڕایی ناو چوار دیواری ماڵ.

حادیس: تازه، تازه به دیهاتو، گۆنگه ڵ. روداو.

حصولی: کـه سـبی، زانینێکه، کـه به خـوێندن به ده س بێ و حـاسل بێ،

له راست زانستی زه روریدایه،که عیلمی موجه ره داته به زاتی خۆی.

صورتی زیهنی: صوره تی ئه شیا که له زیهندا حاسڵ ده بن و وجودی زیهنی به خۆده گرن، که صووه ری عیلمی و ئه قڵیشیان پێ ده و ترێ، له راست صوره تی حیسیّدا که شکڵ و ره نگی ئه شیای خاریجن، که به حه واس ده بیندرێن.

خ

خۆر: تاو، رۆژ، نوری رۆژ.

خوورِ: توند، ئاوی خورِێن، خوررِه: ده نگی که وان که به رانبه ر به یه ک ده بن.

خورِێن: خورِ، نیّرینه ی چه م، که به توندی دێ.

خوله میش: خۆڵه مرِه، بول.

خراپ: به دفه رِ، بێ فه ر، ناچاک.

خێم: بناغه، هێم.

خه بات: تێکوشان ـ بێ پشوکار کردن.

خه سار: زایه، خه ساربوه، زایه بوه، داری ژیر کاریته، بۆ دیوار، له قورسایی کاریته پاراستن.

خه ره فاو: هۆش نه ماو له به ر پیری، خه ره فیاگ.

خووار: که چ، خێچ، لار، لارووێر.

خورپه: ته په ته پ.

خێو: خاوه ن، خێوی کانی، خودان.

خودان: خێو، ساحێو، خاوه ن، مالیک.

خۆرسک: خۆکرد، سروشت، فیتری، ته بیعی.

خارا: له کڵ ده رهاتو، زیره ک، ته قو و چه ف دیو.

د

دڵ لاوێن: دڵۆفان، لاواندنه وه ی دڵ

دزێو: ناحه ز، ناشیرین

داعبا: جانه وه ر، گیاندار

دوین: قسه کردن

ده س به ده س: ده ستاو ده ست، له گه رِدا، به ره واج، نه غدبه نه غد.

ده ستڕی: پاکی ده کرده وه ـ سرِین، پاک کردنه وه

دادێ: ده بێ، دێ، گه رم ئه بێ

دۆزینه وه: دیتنه وه، که شف کردن

دنه ده ر: بزوێنه ر، قانه قدیله ده ر

ده هه نده: به خشه ر، ده هنده، دڵاوا، دڵ لاوێن

د لۆفان: به خشه ر، ده هه نده

دژایه تی: دوژمنی کردن، زیدیه ت

دارا: ده وڵه مه ند، ده ست ڕۆیو، ناوی یه کێ له پاشا ماده کانه

ر

رێبوار: ریێو، موسافیر

رخ: ته ره ف، لا

رزگار: نه جات

ره خسین: سازدان

رۆژی به رێ: په سڵان، رۆژی قیامه ت

روشت: هه ڵدان، نمو، سه بک، شێواز، شێو

زمی: ده نگی گریان و ناڵاندن.

راوه‌ت: واتا کردن، ته فسیر کردن، لێک دانه وه

رواڵه ت: زاهیر

ره تان: ماندوبون، خۆماندو کردن، حه ول و تیکوشان

ز

زیندو: زیندگ، مله ی کێو، گیاندار، حه ی.

زاروک: زارۆ، منداڵ، زاروڵه.

زه ریا: ده لیا، ده ریا.

زرێوار: زریبـار، ره خی ده لیـا، ده ریاچه یه‌که نێـزیک شـاری مه ریوان له کـورده واریدا، وه ک ده ریا، گـوڵ، زه ریا مـانه نـد، زه ر کـه کورته‌ی زه ریایه·وار باشگری ته شبیه: وێنه ی زه‌ریا

زاراوه: له هجه، ئیسـتیلاح، شیێوه ی تایبه تی قسه کـردن، دراوی ده م، زاراو.

زنازنا: هه راو و هوریا، چه قه و گوره زه نا زه‌نا.

زانین: عیلمی، عیلم، زانست.

زانینی حضوری: عـیلمی حـوزوری، زانسـتی کـه نیـازی به کـه سب نه بێ و حازربێ.

ژ

ژه نگ: ژه نگ، چڵکی سه ر کانزا، به لاّیه کی گه نمه که ما کێکی ره شی ئاڵ سوری لێ ده نیشێ

ژه هر: زه حر، زه هر، سه م

ژین: ژیان، زینده گی

ژار: هه ژار، نه دار، کز، که نه فت

ژیر: ئه قڵ، ئه قڵدار، عوقول

ژیری: ئاقڵی، ئه قڵدار بون، ئه قڵی، هۆشی، هۆش، به هۆش

س

سه رنج دان: روانین، وردبونه وه

سوران: گه ڕان

سڵه مینه وه: راچه نین، هه ڵاتن، ره می

سۆز: ئه وین، عه شق، شه وق، گڕ، ئاره زو، گڕگرتو

سه رۆک: مه زن، ره ئیس، سه ره ک، گه وره

سه نه م: بوت، ژنی جوان

سینا: بوعـــه لی ســـینا، ئه م زانایه له ۳۷۰ له دایک بوه و له ۴۲۸ ی مـانگی له هه مـدان وه فـاتی کـردوه، مـه یلی به ئیـشـراق. و صـــوفـیــه تی بوه، زۆر زانابوه و ئه م په راوانه ی نوســیــوه: قـانون لـــه پـــزیشکیـــدا. شفـــا ،له فه لسه فه دا، ئیشـارات و ته نبیهات له مه نتقدا و ...

ش

شه پۆل: شاپێل، مه وج.

شه پۆل دانه وه: مه وج دانه وه.

شینکایه تی: شینکاتی، سه وزایی.

شینکه: گژوگیای تازه سه رده رهێنا و له ده شت و سارا.

شلوێ: لێڵ، قوراوی.

شێواز: رێباز، شیوه، سه بک.

شهود: دنیای شهود، عاله می عیرفان و خوا بینی، دڵ روناک.

ع

عه ینیه ت: ئه وه ی به یه کی له حه واس ده رک ئه کریٚ، وجودی عه ینی موبیّنی وجودی زیهنی و خاریجی یه.

عیرفان: ناسینی خوا، ناوی زانستیٚکه له زانسته کانی ئیلاهـی، که خـوا و په سنی خوای پیٚ ده ناسیٚنریٚ، زاکوٚنی خواناسی، یا له ریٚگای به ڵگه وه،که تایبه ت به زانایانه،یا له ریٚگای پاک راگرتنـی دڵ و ده رو نه وه.

غ

غه زالی: ئیمام موحه مه د غـه زالی یه کیٚکه له زانا گه وره کـان جـیهـانی ئیـسلام که له ۵۰۵ ی مانگی له توس له دایک بوه و له ۱۱۱۱ ی زاینی وه فاتی کردوه و ئه م کتیٚبانه ی نوسیوه: ئه حیای علوم دین، مشکات الانوار، المُنْقِذُ مِنَ الضلالِ، نهافت الفلاسیفه و ...

ف

فیٚرگه: مه دره سه، مه کته ب

فیٚرانکوٚ: زانکوٚ، فیٚرگه، مه کاتیب

فیکر: هزر، بیر.

فیٚر کردن: راهیٚنان. تالیم دان، یاددان، ته علیم

فه رز: واجب

فزی: گزی کردن، فیٚڵ کردن

فیتری: خوٚرسک، سروشتی، خوٚکرد

ق

قالب: شتیٚ،کـه کانـزای تـاویـاوی تیٚ ده ریٚـژن. جـه سته، لـه ش،

به ده ن، قوتو، ده فر. بۆ شت فرۆشتن، ژماره بۆ دارژاوی تونده وه بو، قالّبه شه مچه، قالّبه سابون

قولّ بی بن، عه میق

قالۆره: قالۆر، ساقه ته گیای ناوخالّی

قرتالّه: قرتالّ، سه وه ته ی میوه، باغی ترێ.

قاودان: دوکه لّدان،قانگدان

ک

که ند: چالّ، چالّه قوت

کۆسپ: قۆرت، ته گه ره.

کۆڕ: کۆمه لّ، ده سته، پۆل

کۆمه لّ: کۆ بونه وه

کاکه شان: ئه ستێره کانی ئاسمان

که موسکه: که م، زه ره، تۆزقالّه زه ر.

که ف چڕین: که ف کردن، شه پۆل دانه وه،سیلاو کردن.

که لام: که لامی، زانینی که لام، که لامی نه فسی یا که لامی له فزی.

کارا: به کار، ئازا، کار زان

گ

گزینگ: گزینگی خۆر، ره شێنه ی چاو، بی بیله

گه نجه: گه نجینه، حیکمه ت

گه می: لوتکه، که شتی

گه ڕیان: گه ڕان، سوڕان

گۆکان: کوره کانی ئاسمانی

گزی: فێڵ، ته ڵه که، فزی، حیله

گۆ: خر، گردیله، گرده، تۆپی دارینی کاشۆ بازی، کـوره، جه غزی زه وی.

گه ش: روناک

گژوگیا: نه باتات، پوش و پار. روه ک

گڕی گرت: ئاوری گرت

گر گرتن: ئاور گرتن

گه رم: داغ

گوێچکه: گوێ، گوهه

ل

لێکدانه وه: توێژانه وه، ته حقیق

لێکدراو: تێکلاو، ئامێته

لکاو: پێوه نوساو

له ز: تاڵۆکه، زو، عه جه له

له ش: ته ن، به ده ن، جیسم

م

مه یسه ر: گونجان، بوز خواردن، مه یسه ربو: جێ به جێ بو

مزۆف: ئنیسان، ئه نزان ــ به نی ئاده م

مونکیر: دژ، نه خواز، پۆشه ر، داپۆشه ری حه ق

مه باح: جایز

مه زن: گه وره، سه رهۆز ــ ریش سپی و گه وره .

میعراج: چونه لای خوا، چونه سه رێ، چونه ئاسمان، به رز بونه وه، سه رکه وتن، ئامرازی چونه بان.

موسا: پێغه مبه ری موسایی، حه رزه تی موسای کوری عیمران

موعته زیله: ده ستـــه یێ له ئه هلی سـوننه ت وجـه مـاعـه ت بون کـه له ڕۆژگاری بـــه نــی ئـومیــه دا ســه ریـان هـه ڵـدا و بنچینـه دانه ری ئه و ده سته واصل بن عـــه تا یه کـــه فه قیّ حـــه سه ن به صری بوه و له ۱۱۰ مانگی مردوه. لــه ڕێگای فـــه لسه فــه وه، ته وحید بۆ خوا، نه فی جیسمیه ت له خوا وعه دل بۆخواو ...
ده سه لماندو ئوصولی ئه قیده،یان ئه م پێنجانه بوه ۱. مه نزلی بین المنزلین ۲. توحید ۳. عدل ۴. وعدو و عید ۵. ئه مر به چاکه و نه هی له خراپه.

ن

نمرود: ناز نـاوی پاتشـــــای کـــه لده (بابل) ه ناوی نینـوس ،کـــه شـاری بابل ئه وسـازی داوه و له گـه ڵ حـه زره تی ئیبــراهیم دژ بوه ــــ نمرود: شـــارێکـه له باشـــور و وێرانه کـــه ی له ۴ کیلۆمیتری سه لامیه ی عێراقه و شه لمنه صر سازی داوه.

نه هی: مه نع ، گێڕانه وه، دست به سینگه وه نان.

نه زان: نه فام، بێ زانست، بێ فه رهه نگ، نه خوێنده وار .

و

وزه: هێز، ده سه ڵات، قووه ت

وڵسات: ئاژاڵ، پاتاڵ، مه ڕو ماڵات

وشکه ڵ: لکی داری ، وشکی دار ــ وشکه دار ــ چرپی و چاڵی ویشک

وردبونه وه: سرنجدان، دیقه ت کردن.

هـ

هزر: بیر، میشک

هه ڵدان: روشت کردن، نمو

هه زم: ده رک، توانه وه

هه ڵه نگوتن: لوت به لوته وه نان، سه ره نگرێ بردن، سه رسم دان

هه ڵێ: ده رکه وێ، رابکا

هه ڵاتن: ده رکه وتن، را کردن

هه ڵده چێ: ده چێته سه رێ، که ف ده کا بۆسه رێ، شیره که، هه ڵده چێ

هۆ: سه به ب، عیلله ت.

ئیبنی توفه یل: ئه بوبه کر محه مه د کوڕی عه بدولمه لیک، کوری محه مه د، کوری محه مه د ــ قیسی، پزیشک، فه یله سوف، شاعیر، وه زیر، فه قیهـ، ئه ند و لوسی، ده ڵێن: له نێوان ساڵه کانی:
۴۹۵ تا ۵۰۵ مانگی /۱۱۰۲ تا ۱۱۱۱ زاینی له دایک بوه و له ۵۸۱ مانگی و ۱۱۸۵ زاینی وه فاتی کردوه و حه یی کوڕی یه قزانی نوسیوه (شه پۆل).

دفتر نشر فرهنگ اسلامی منتشر کرده است:

خاندان وهب

تألیف: سیدمحمود سیاهپوش

آدم و حوّا

تألیف: عبدالکریم بی آزار شیرازی

اصیل آباد

تألیف: رضا رهگذر

آفریدگار یکتا

تألیف: شهیدعلیرضا تقدس

رستاخیز

تألیف: عبدالکریم بی آزارشیرازی

روز شهادت و خون

تألیف: سیاوش امیری

رودخانه

تألیف: عبدالکریم بی آزارشیرازی

دنیای ناشناخته نیایش

تألیف: شهید علیرضا تقدس

دفتر نشر فرهنگ اسلامی منتشر کرده است:

سلمان فارسی

تألیف: عباس ملکی

زندگی گلها

تألیف: عبدالکریم بی‌آزارشیرازی

راز پرندگان

تألیف: عبدالکریم بی آزارشیرازی

قصه شعیب

تألیف: سیّدعلی محمودی

قصّهٔ کافران

تألیف: ق.حسین‌نژاد

داستان حضرت نوح

تألیف: علی موسوی گرمارودی

بیونیک یا الهام صنعت از خلقت

تألیف: عبدالکریم بی‌آزار شیرازی

ابراهیم در مصاف شرک با نمرود

ترجمهٔ: سیدمحمد شریف حجتی

دفتر نشر فرهنگ اسلامی منتشر کرده است:

نواب صفوی

تألیف: علی موسوی گرمارودی

گردون سپهر

تألیف: عبدالکریم بی‌آزار شیرازی

قیس بن مُسهّر

تألیف: سیّد محمد سیاهپوش

کبوتر نوح

ترجمهٔ: عباس خدابنده

میمونهای انسان‌نما

ترجمهٔ عبدالکریم بی‌آزار شیرازی

زکریای رازی

تألیف: علی موسوی گرمارودی

مورچه‌ها

تألیف: عبدالکریم بی‌آزار شیرازی

شهر زنبوران

تألیف: عبدالکریم بی‌آزار شیرازی